

Eesti viipekeel ja selle loome

Regina Paabo

viipekeeletõlk ja eesti viipekeelega õpetaja

Enamasti seostatakse keele valdamist ühelt poolt võimega kuulda ja rääkida ning teiselt poolt oskusega kirjutada ja lugeda. Ent niisuguste auditiiv-visuaalsete keelte (ingl *spoken languages*) kõrval elavad oma elu ka viipe- ehk visuaal-motoorsed keeled (ingl *sign languages*). Viipekeeli tuleb „kuulata” silmadega ning „kõnelda” käte-, näo- ja kehaliigutustega ehk viiplemise abil. Viipekeele mõistmiseks tuleb aga jälgida kogu viipleja keha.¹

Viipekeeli on peetud enamasti vaid kurtide omavahelise suhtlemise viisiks. Oli aeg, mil kuulmise kaotanud lastele mõeldud erikoolides oli viipekeele kasutamine õpetuskeelena isegi keelatud, sest kurtust nähti puudena ja kurte üritati eriõpetuse abil muuta võimalikult kuuljate sarnaseks. Alates kahekümnenda sajandi teisest poolest käsitletakse viipekeeli kui iseseisvaid ja suuliste keeltega võrdväärseid keeli. Sealjuures on viipekeeled eri riikide kogukondades erinevad – Lätis elavad kurdid kasutavad suhtlemiseks läti viipekeelt, Venemaa kurdid vene viipekeelt, Ameerika Ühendriikide kurdid ameerika viipekeelt, Inglismaa kurdid briti viipekeelt jne. Suur hulk eri rahvusest kurtide viipekeeli on tunnustust leidnud riiklikes õigusaktides (põhiseaduse tasandil näiteks Soomes 1995. ja Portugalis 1997. aastal, alamates õigusaktides Rootsis 1981. aastal, Leedus 1995. aastal jne).

Eesti kurtide kogukonda ühendab eesti viipekeel, mis on ainuomase viipevara ja grammatilise struktuuriga. Kuigi eesti viipekeel registreeriti maailma keelte andmebaasis (*Ethnologue: Languages of the World*) juba 2000. aastal, sai see riikliku õigusliku staatuse alles aastal 2007.² Eesti keeleseaduses määratletakse eesti viipekeelt iseseisva keelena.³

¹ Vt ka Regina Paabo 2010. Viibelda on mõnus. Käsiraamat viipekeele õppimiseks, lk 11–13.

² Eesti viipekeelele on tähelepanu pööratud „Eesti keele arengukavas 2011–2017“, vt meede 10.

³ Keeleseaduse § 3 lg 2, RT I, 18.03.2011, 1, <https://www.riigiteataja.ee/akt/118032011001>.

Eesti viipekeele kõrval võib Eesti kurtide kogukonnas täheldada ka mõningast vene viipekeele kasutamist.

Viipekeeltega koos elavad iseseisvat elu ka suuliste keelte visualiseeritud vormid ehk **viibeldud keeled** (ingl *signed languages*). Need põhinevad suuliste keelte grammatikal ja neid pruukides muudetakse kõne või tekst viibete ja **sõrmendamise** (ingl *fingerspelling*) abil nähtavaks. Sõrmendamisel kirjutatakse tähed ja numbrid käevormide abil õhku. Sõrmendamine ei ole viipekeele osa, kuigi sõrmendite kasutamine on selles tavaline, eriti siis, kui tahetakse edasi anda eestikeelse sõna täpset kirjapilti (näiteks nimede, võõrsõnade märkimisel), harvem ka siis, kui vajalikku viibet ei teata.

Viipe olemus ja liigid

Kõneldavates keeltes koosnevad laused sõnadest ning sõnade tähendust eristatakse kõla või kirjapildi järgi. Viipekeelte peamise sisu moodustavad **viiped**, mis avalduvad viiplemise ehk viipekõne kaudu. Viipel kui keelelist teavet kandval keelesümbolil on oma kindel „häälikuline” kuju ning leksikaalne ja grammatiline tähendus.

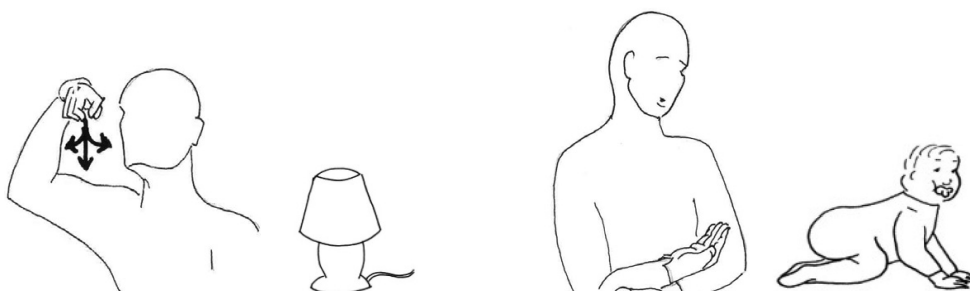
Viibe moodustatakse kas viipleja ees asuvas neutraalruumis, kehal või mittedomineerival käel (tugikäel). Viipe foneemideks on käekuju, viipe moodustamise koht, liigutus ning viipega kaasnev suupilt ja näoilme. Kui kõnekeelses sõnas paiknevad foneemid lineaarselt, siis viipekeeltes väljendatakse foneeme ühekorruga ja sel viisil tuleb neid ka tajuda. Nii nagu suuliste keelte puhulgi, kutsub ühe foneemi muutus esile viipevormi ja selle tähenduse muutuse.

Tuletuslikult eristatakse viipeid selle järgi, kuivõrd need sarnanevad objekti või nähtusega, mida nad tähistavad. Kui sarnasus tähistatavaga on otsene, on tegu **ikoonilise viipega**, kaudse sarnasuse puhul nimetatakse viipeid **visuaalselt ja ruumimetafoorist motiveerituks** (joonis 1). Tähistatavaga sarnaseid viipeid on erialakirjanduse põhjal kuni 40% ja need võimaldavad eri maade kurtidel üksteisest aru saada ning rahvusvaheliselt suhelda.⁴

⁴ Vt ka Regina Paabo 2010. Viibelda on mõnus. Käsiraamat viipekeele õppimiseks, lk 43–44.

ikooniline viibe DUŠŠ

visuaalselt motiveeritud viiped

LAMP

TITA

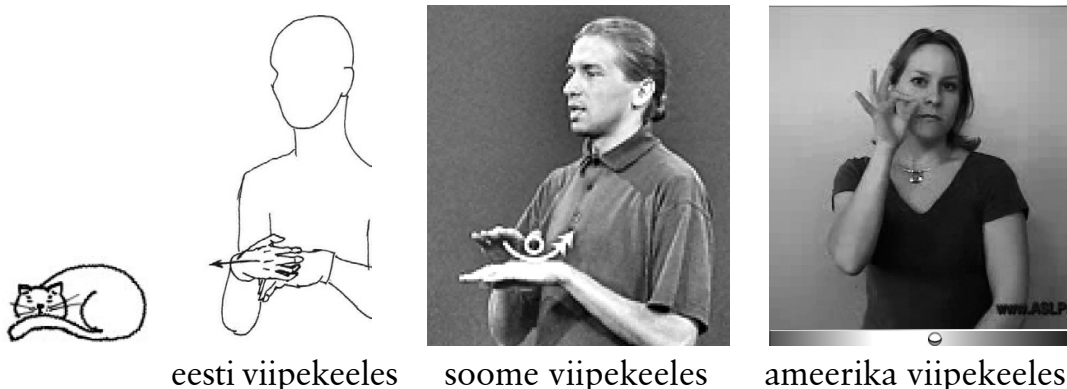
ruumimetafoorist motiveeritud viiped

ARMAS, ARMASTUS, ARMASTAMA TARK, TARKUS, TARK OLEMA

Joonis 1. Ikoonilised, visuaalselt ja ruumimetafoorist motiveeritud viiped, mida mõistetakse paljudes viipekeeletes sarnaselt⁵

Teisalt on viipeid, mis on eri viipekeeletes erinevad. Nii näiteks väljendatakse visuaalselt motiveeritud viibet KASS eesti viipekeeles küüniste abil, soome viipekeeles paitamisliigutusega ja ameerika viipekeeles sootuks vurrusid imiteerides (joonis 2).

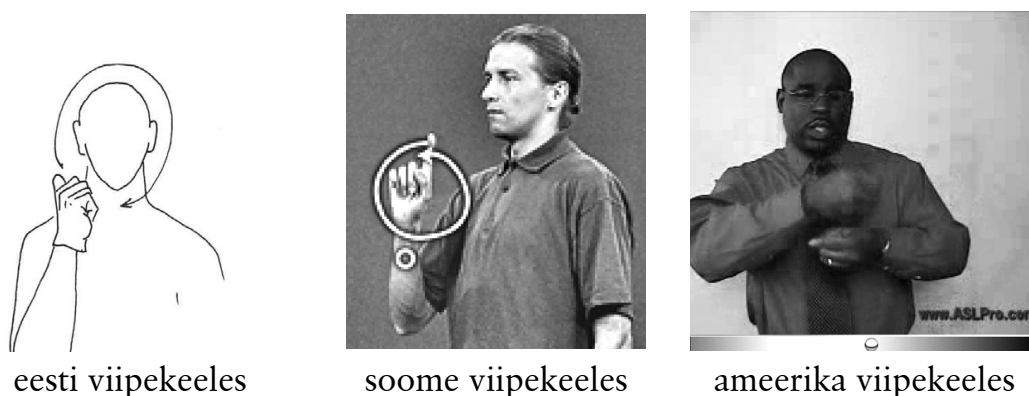
⁵ Eesti viibete pildid on joonistanud Jüri Laumets.

eesti viipekeeles soome viipekeeles ameerika viipekeeles

Joonis 2. Viibe KASS eri viipekeeltes⁶

Sarnasuse põhjal tuletatud viibete kõrval esineb hulganisti *konventsionaalseid viipeid*, mille puhul ühemõtteline side objekti või nähtusega puudub. Näiteks viibet AASTA teadmata on selle tähendust eri keeltes peaaegu võimatu mõista (joonis 3).

eesti viipekeeles soome viipekeeles ameerika viipekeeles

Joonis 3. Viibe AASTA eri viipekeeltes

Viipekeele areng

Kui eesti viipekeelt ei lubatud õpetuskeelena kasutada, ei arenenud see kuigivõrd ning uusi viipeidki ei lisandunud eriti. Murranguliseks võib nimetada aastat 1994, mil eesti viipekeel leidis rakendust kurtide õpetuskeelena Tallinna Heleni koolis (endine Tallinna kurtide kool). Ühiskond hakkas kurte kui kultuurilis-keelelist vähemusrühma tunnustama. Kurtide sotsiaalne aktiivsus kasvas märgatavalt – viipekeeletõlke kasutati suhtlemisel kuuljatega, kurdid asusid kuuljate kõrval kõrgkooli

⁶ Soome viiped: <http://suvi.viittomat.net/Index.aspx?c=search;2&type=3>;
ameerika viiped: <http://www.aslpro.com/cgi-bin/aslpro/aslpro.cgi>.

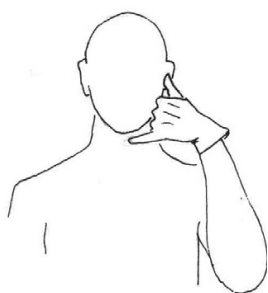
õppima, osaleti konverentsidel, eesti viipekeelt hakati õpetama kuuljatele võõrkeelena, valmisid viipekeelealased teadustööd jmt. Kurdid hakkasid üha tihedamalt läbi käima teiste riikide kurtidega, näiteks osaleti spordivõistlustel, festivalidel, rahvusvahelistes projektides jne.

Elav keel muutub. Nagu muudeski keeltes tekib uusi sõnu ja mõned sõnad vananevad, nõnda on viimase 20 aasta jooksul ka viipekeelde lisandunud uusi viipeid, osa varem kasutusel olnud viibetest on käibelt kadunud või jäänud kasutusele väikestes rühmades ja piirkondades. Kurtide viipekeelne haridus on tekitanud vajaduse leida suurele hulgale mõistetele viipevastaid (õppeainete õpetamiseks või erialaterminite jaoks). Viibete juurdevoolu on põhjustanud ka muutused maailmas, näiteks arenev tehnika, mis on toonud kaasa hulganisti seni viipevasteta mõisteid ja nähtusi.

Viipeloomel allikad

Viibete loomine on alati teadlik tegevus, mis tugineb viipelejate omavahelisele kokkuleppele.

Viipeid võib luua **olemasolevate viibete toel**. Sel juhul viipe tähendusväli muutub, laieneb, kitseneb või kombineerub. Näiteks mobiiltelefoni kasutuselevõtmisega hakati eristama laua- ja mobiiltelefoni viibet. Nüüdsest pole korrektne kasutada lauses: „Anna mulle oma telefoninumber” (viipekeelne lause kõlaks: *SINA OMA TELEFON NUMBERANDMA*) viibet, mis on esitatud neljandal joonisel esimesena, sest see käib lauatelefoni kohta.

1

2

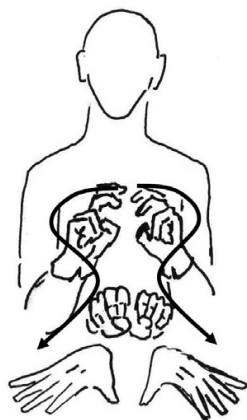
Joonis 4. Viiped (LAUA)TELEFON (1) ja MOBIILTELEFON (2)

Viiped võivad keelde tulla **uute viipevormide loomise kaudu**. Need toetuvad tavaliselt teatud sarnasusele mõne nähtuse või objektiga või on motiveeritud ruumimetafoorist. Kui näiteks sisekõrva implantaate veel ei siirdatud, ei kasutatud kurtide kogukonnas ka vastavasisulist viibet. Kui aga 2000. aastal hakati Eestis tegema esimesi implantaatioone, leiti ka visuaalselt motiveeritud viipevaste. Viipeloomingu aluseks on implantaatsiooni põhimõte – käe kolm väljasirutatud sõrme meenutavad elektroode, mis paigaldatakse koljuluu sisse kõrva taha (joonis 5).

Joonis 5. Viibe SISEKÕRVA IMPLANTAAT

Sõnale *internet* vastav viibe on veel sellises arengujärgus, et kasutusel on koguni kaks viipevormi (joonise 6 viiped 1 ja 2). Mõlemad viiped on eesti viipekeeles võrdset tuntuks, kuid teine viibe on levinud ka rahvusvaheliselt, sest tegemist on visuaalselt motiveeritud viipega.

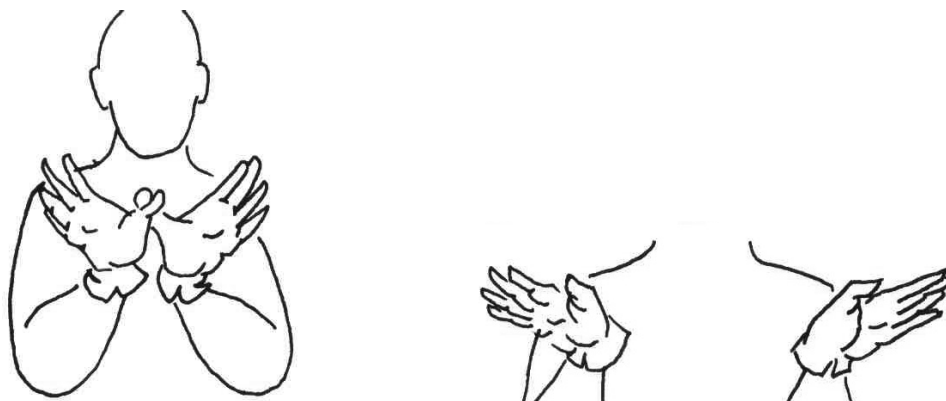
1

2

Joonis 6. Viiped INTERNET

Kurtide omavaheline rahvusvaheline suhtlemine on kaasa toonud laenud teistest viipekeeltest. Kui näiteks varem tähistas joonise 7 alumine viibe nii *lindu* kui ka *lendamist*, siis nüüd neid eristatakse. Alumine viibe on jäänud tähistama *lendamist*, kuid *lind* on saanud soome viipekeele mõjul uue viibe, mida väljendab joonise ülemine viibe.

Joonis 7. Viiped LIND ja LENDAMA

Viipeloomele avaldavad mõju ka kirjakeeled, sealhulgas eesti keel. Viimase rolli eesti viipekeele arengule on vähe uuritud. Esimest korda analüüsis seda 1996. aastal Vahur Laiapea, hiljem on sama teemat käsitlenud Liina Paales (viipenimede kirjeldamisel) ning Liivi Hollman (värvinimede viipevastete uurimisel).

Vahur Laiapea järgi on kolme tüüpi viipeid, mille vormi kujunemise taga on eesti keel. Viipevormi baaselemendiks võib olla:

- eestikeelse sõna algustäht, mille viibe moodustub vastava sõrmendi käekujuga;
- kurtidele suulise eesti keele õpetamisel häälikuseades kasutatavad meetoodilised võtted;
- eestikeelse sõna homonüüm või paronüüm.⁷

Eeltoodud jaotuse põhjal on Liina Paales jaganud viiped sõrmendmärkideks, foonimärkideks ja lekseemmärkideks.⁸

Sõrmendmärgi puhul võtab viipeleja teatava tähe sõrmendi kuju. Näiteks *E-KIRJA* viibet väljendatakse *e*-tähe sõrmendiga, viibet *NARVA* aga *n*-tähe sõrmendiga, sealjuures väljendab kätepaigutus ja dominee-

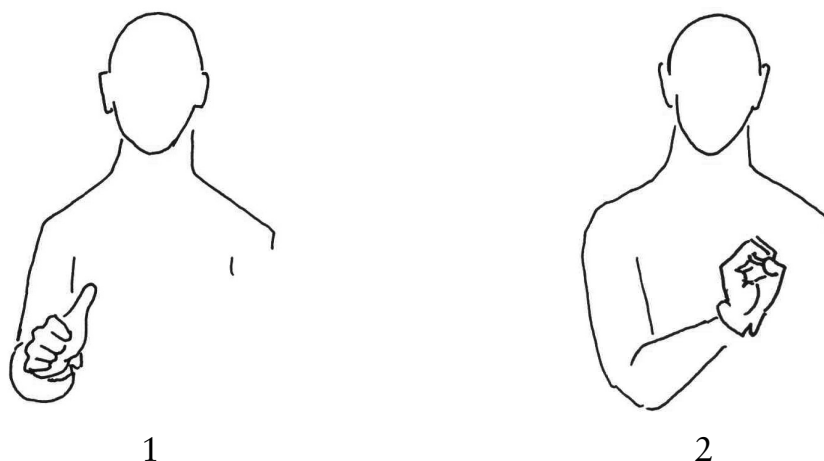
⁷ Laiapea, Vahur 2007. Keel on lahti. Tähendusi viipekeelest. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 66–73.

⁸ Paales, Liina 2002. Isiku- ja kohanimed Eesti kurtide märgipärimuses. Lemmelheft. Pro Folkloristika IX. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 155–157.

riva käe liigutus piiri (näidates, et Narva on piirilinn). Ameerika viipekeeles uurivad Clayton Valli ja Ceil Lucas⁹ nimetavad sõrmendmärke ka **initsialiseeritud viibeteks**. Seda terminit kasutab oma töödes ka Liivi Hollman.¹⁰

Viimase kümne aasta jooksul on sõrmendmärkide arv eesti viipekeeles märgatavalt kasvanud. Esiteks võib see olla kaudselt seotud kurtide haridusega, täpsemalt õpetamispõhimõtete muutumisega. Suulise kõne asemel peetakse oluliseks kirjaliku kõne arendamist. Sõrmendid on aga väga hea abivahend just eesti keele nähtavaks muutmisel. Teiseks on kurdid (ja/või viipekeeletõlgid) üsna sageli olukorras, kus uuele mõistele tuleb leida kiiresti viipevaste. Kõige lihtsam näib olevat väljendada tundmatut mõistet sõrmendite abil. Kuna sõrmendamine on aga küllalt aeganõudev ja keeruline, siis kasutatakse viipe moodustamisel üldjuhul sõna algustähe sõrmendit ning ülejäänud sõna artikuleeritakse. Seejärel võibki see sõrmendi kujul käibelega jääda.

Sõrmendite sage kasutamine on hakanud kõrvale tõrjuma ka juba olemasolevaid algupäraseid viipeid. Nii näiteks kiputakse viipe ESMASPÄEV (joonise 9 viibe 1) asemel nooremate kurtide hulgas üha rohkem kasutama sõrmendmärki, mille viipevorm sisaldab *e*-tähe käekuju (joonise 9 viibe 2).

Joonis 9. Viibe ESMASPÄEV (1) ja *e*-tähe sõrmendmärk (2)

⁹ Valli, Clayton; Lucas, Ceil 2000. Linguistics of American Sign Language. An Introduction. Washington DC: Gallaudet University Press.

¹⁰ Hollman, Liivi 2008. Eesti viipekeeles värvinimedest. – Keel ja Kirjandus, 11, lk 847–862; Hollman, Liivi 2006. Eesti kurtide kogukonnast ja eesti viipekeelest. – Oma Keel 2, lk 36–44.

Samamoodi on muutunud teisedki viiped (näiteks mõned kuude nimetused, osa värviviipeid jne). Selline nähtus on omane ka paljudele teistele viipekeeltele, millest võib järeldada, et sõrmendite mõju viipe-loomele on suur kogu maailmas, mitte ainult Eestis.

Foonimärke kasutatakse kurtidele häälikute õpetamiseks. Näiteks *n*-hääliku õpetamisel puudutatakse vibratsiooni tunnetamiseks nime-tissõrmega nina otsa. Samasugune on ka viibe JUUNI, mis võib aga olla ka J-sõrmendist motiveeritud. *h*-hääliku õpetamisel asetatakse käelaba suu juurde, et kontrollida õhuvoolu liikumist. Sama viibet kasutatakse ka sõna *mahl* ja linnanime *Haapsalu* viipamiseks.

Foonimärkide osakaal eesti viipekeeles väheneb, sest nagu enne öeldud, ei pöörata suulise kõne, kuuldetaju ja suultlugemise arenda-misele enam nii suurt tähelepanu kui varem. Seepärast on kaotanud oma tähtsuse ka artikulatsiooni- ja logopeedilised harjutused, mis soodustasid foonimärkide teket.

Lekseemmärgid on viiped, mida on mõjutanud sõnad. Näiteks viibe SEPTEMBER tuleb sõnast *sepp*. Mõlemad viiped on sarnased nii vormi kui ka liigutuse poolest, kuid viibet SEPTEMBER väljendatakse kahekordse liigutusega (joonise 8 viibe 1), mis omakorda võib tuleneda sellest, et sõna *september* on sõnast *sepp* pikem. Sõna tähenduse mõju võib näha ka Paide linna nimeviipes. Viibet väljendatakse liigutusega pea peal, mis illustreerib pai tegemist (joonise 8 viibe 2).

1

2

Joonis 9. Viiped SEPTEMBER (1) ja PAIDE (2)

Lekseemmärkide mõju eesti viipeloomele on üllatavalt suur. Eesti keele homonüümid ja paronüümid on toonud eesti viiperuumi hulganisti ka humoorikaid lekseemmärke. Näiteks sõnale *kaubahall* vastab liitviibe LINN + HALL (värvuse tähenduses), sõna *kõrvits* koosneb viibetest KÕRV ja VITS, sõna *põlvkond* viibetest PÕLV ja KONN, sõna *ravikuur* aga viibetest RAVIMA ja KUUR (puude hoidmise koht).

Kokkuvõte

Viimase paari aastakümne jooksul on viibete hulk eesti viipekeeles tohutult kasvanud. Seda on soodustanud kurtide viipekeelse hariduse tähtsustamine, uued esemed, nähtused, mõisted, tehnoloogilised ja ideoloogilised muutused ning ka teised viipekeeled. Viipeloomepõhimõtted on muutunud ja selle tulemusena levivad üha enam sõrmenmärgid. Viibete kiire lisandumine on kahtlemata keelt rikastanud, kuid teisalt ka risustanud. Et seda vältida, on püütud kokku kutsuda ka keelekomisjone, ent nende eluiga on olnud väga lühike. Hääbumise põhjuseks on eelkõige raha- ja ajanappus, mis ei ole võimaldanud eri piirkondades elavatel inimestel kokku tulla. Nii seepärast kui ka kurtide vähesuse tõttu toimub viipeloomepigem juhuslikult, iseeneslikult ja on seotud väikese rühma inimeste kokkuleppega.